

MEIJI MODERNIZATSIYASI SHAROITIDA YAPONIYA TASHQI SIYOSATINING SHAKLLANISHI

Rustam Mamajonov

Tayanch doktorant

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

tafrun1991@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada XIX asrning ikkinchi yarmida amalga oshirilgan Meiji modernizatsiyasi orqali Yaponiya tashqi siyosatining shakllanish jarayoni, uning bosqichlari va tarixiy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi Meiji inqilobidan keyingi amalga oshirilgan siyosiy, iqtisodiy va harbiy islohotlarning tashqi siyosat strategiyasiga ta'sirini aniqlashdan iborat. Maqolada modernizatsiya jarayoni nafaqat ichki islohotlarni, balki yangi tashqi siyosiy konsepsiyalarni ham shakllantirgani ko'rsatib beriladi. Meiji hukumati tashqi siyosatning dastlabki bosqichida Yaponiya suverenitetini tiklash va G'arb davlatlari bilan teng diplomatik maqomga erishishni asosiy maqsad qilib qo'ygani edi. Shu nuqtai nazardan, Ivakura missiyasining tashkil etilishi xalqaro tizimni o'rganish va zamonaviy diplomatiyani shakllantirishdagi muhim omil hisoblanadi. XIX asr oxiriga kelib Yaponiya tashqi siyosati mudofaa yo'nalishidan faol ekspansion siyosatga o'ta boshladi, ayniqsa birinchi Xitoy-Yapon urushi mamlakatning mintaqaviy kuch sifatida shakllanishida muhim rol o'ynadi. Shuningdek, Koreya va Rossiya bilan munosabatlarda ham ustunlikka erisha boshlagani tashqi siyosatdagi muvaffaqiyat sifatida baholanadi. Bundan tashqari, Yamagata Aritomoning “suverenitet chizig'i” va “manfaatlar chizig'i” konsepsiyalari tashqi siyosatning nazariy asosini mustahkamlagani yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: *Meiji modernizatsiyasi, Ivakura missiyasi, teng bo'lmagan shartnomalar, Okubo Toshimichi, Saigo Takamori, Ito Hirobumi, Yamagata Aritomo, suverenitet chizig'i, manfaatlar chizig'i.*

ФОРМИРОВАНИЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ЯПОНИИ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ МЭЙДЗИ

Рустам Мамаджанов

Базовый докторант

Ташкентский государственный
университет востоковедения

Аннотация. *Данной статье анализируется процесс формирования внешней политики Японии, её этапы и историческое значение в условиях модернизации Мэйдзи, осуществлённой во второй половине XIX века. Основная цель исследования заключается в определении влияния политических, экономических и военных реформ, проведённых после реставрации Мэйдзи, на стратегию внешней политики страны. В статье показано, что процесс модернизации включал не только внутренние преобразования, но и способствовал формированию новых внешнеполитических концепций. На начальном этапе правительство Мэйдзи ставило своей главной целью восстановление суверенитета Японии и достижение равноправного дипломатического статуса в отношениях с западными государствами. С этой точки зрения миссия Ивакуры рассматривается как важный фактор изучения международной системы и формирования современной дипломатии. К концу XIX века внешняя политика Японии начала переходить от оборонительного курса к активной экспансионистской политике, а Первая японо-китайская война сыграла важную роль в становлении страны как региональной державы. Также успехом внешней политики оценивается усиление позиций Японии в отношениях с Кореей и Россией. Кроме того, раскрывается значение концепций Ямагаты Аритомо «линия суверенитета» и «линия интересов», укрепивших теоретические основы внешней политики.*

Ключевые слова: *модернизация Мэйдзи, миссия Ивакура, неравноправные договоры, Окубо Тосимити, Сайго Такамори, Ито Хиробуми, Ямагата Аритомо, линия суверенитета, линия интересов.*

THE FORMATION OF JAPAN’S FOREIGN POLICY IN THE CONTEXT OF MEIJI MODERNIZATION

Rustam Mamajonov

Doctoral Researcher

Tashkent State University of Oriental Studies

Annotation. This article analyzes the process of the formation of Japanese foreign policy, its stages, and historical significance during the Meiji modernization carried out in the second half of the nineteenth century. The main purpose of the study is to identify the influence of the political, economic, and military reforms implemented after the Meiji Restoration on Japan’s foreign policy strategy. The article demonstrates that the modernization process involved not only domestic reforms but also contributed to the emergence of new foreign policy concepts. In the initial stage, the Meiji government aimed to restore Japan’s sovereignty and achieve equal diplomatic status with Western powers. From this perspective, the Iwakura Mission is regarded as an important factor in understanding the international system and establishing modern diplomacy. By the end of the nineteenth century, Japan’s foreign policy began shifting from a defensive orientation to an active expansionist policy, while the First Sino-Japanese War played a crucial role in the country’s emergence as a regional power. Japan’s growing influence in relations with Korea and Russia is also evaluated as a significant achievement of its foreign policy. Furthermore, the article highlights the importance of Yamagata Aritomo’s concepts of the “line of sovereignty” and the “line of advantage,” which strengthened the theoretical foundations of Japanese foreign policy.

Keywords: Meiji modernization, Iwakura Mission, unequal treaties, Okubo Toshimichi, Saigo Takamori, Ito Hirobumi, Yamagata Aritomo, line of sovereignty, line of interests.

KIRISH

Zamonaviy Yaponiya tashqi siyosatining shakllanish jarayoni 1868-yildagi Meiji Restavratsiyasi bilan uzviy bog‘liq hisoblanadi. Aynan shu tarixiy burilishdan keyin Yaponiya xalqaro munosabatlar maydonida mustaqil siyosiy kuch sifatida faol ishtirok eta boshladi. Meiji davrigacha Tokugava shogunligi G‘arb davlatlari bilan savdo va diplomatik aloqalarni tartibga soluvchi bir qator kelishuvlar tuzgan edi. Yangi hukumat ushbu shartnomalarning huquqiy kuchini tan olib, xalqaro majburiyatlarga sodiqligini namoyish etdi. Bu esa G‘arb davlatlarining yangi siyosiy hokimiyatni rasman tan olishiga zamin yaratdi.

Shu bilan birga, Tokugava davrida tashqi aloqalar bilan shug‘ullanuvchi muayyan idoralar mavjud bo‘lgan bo‘lsa-da, Meiji rahbarlari oldida yanada kengroq vazifa turardi. Ular zamonaviy diplomatik tajribani egallash, xalqaro tizimning ishlash mexanizmlarini anglash hamda G‘arbning siyosiy-huquqiy va madaniy tajribasini chuqur o‘rganishni ustuvor yo‘nalish sifatida belgiladilar. Bu jarayon Yaponiya tashqi siyosatining tashkiliy va nazariy poydevorini yaratdi. Natijada mamlakat xalqaro maydonda suveren, teng huquqli va faol davlat sifatida shakllanishi uchun zarur sharoitlar vujudga keldi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot Meiji modernizatsiyasi sharoitida Yaponiya tashqi siyosatining shakllanish jarayonini, uning nazariy asoslari va tarixiy natijalarini tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda tarixiy-ilmiy tadqiqotning an‘anaviy va zamonaviy usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotda tarixiy-tizimli yondashuv asosida Meiji inqilobidan keyingi davrda davlat boshqaruvining markazlashuvi, armiya va flotni zamonaviylashtirish hamda xalqaro mavqeni mustahkamlash jarayonlari tashqi siyosat bilan uzviy bog‘liqlikda o‘rganildi.

Tarixiy-qiyosiy usul yordamida Yaponiya tashqi siyosati Sharqiy Osiyodagi an‘anaviy Xitoy markazli tizimi va G‘arb davlatlarining mustamlakachilik siyosati bilan solishtirildi. Xususan, birinchi Xitoy-Yapon urushi hamda Koreyaga bosqinchilik urushi natijalari Yaponiyaning mintaqaviy kuchdan xalqaro siyosiy qudratga aylanishida muhim bosqich sifatida tahlil qilindi.

Manbashunoslik tahlili asosida rasmiy diplomatik hujjatlar va xalqaro shartnomalar, jumladan Shimonoseki sulh shartnomasi o‘rganildi.

Tadqiqot davomida tahliliy va umumlashtirish usullari yordamida Meiji davrida tashqi siyosatning asosiy yo‘nalishlari – suverenitetni mustahkamlash, teng diplomatik maqomga erishish va mintaqaviy ustunlikni ta‘minlash – ilmiy xulosalar asosida yoritildi.

MUHOKAMA

Meiji davrida Yaponiyaning modernizatsiya jarayoniga mafkuraviy asos bo‘lib xizmat qilgan asosiy tamoyillardan biri fukoku kyohei (富国強兵 – “boy davlat, kuchli armiya”) shiori hisoblanadi. Ushbu konsepsiya Meiji rahbarlari tomonidan davlatni qisqa muddat ichida G‘arb davlatlari bilan tenglashish darajasiga olib chiqish yo‘lida ishlab chiqilgan strategik dastur sifatida shakllandi. Fukoku kyohei tamoyili iqtisodiy taraqqiyot va harbiy qudratni o‘zaro uzviy bog‘liq

jarayonlar sifatida talqin qilib, mamlakatning ichki islohotlari bilan tashqi siyosatini yagona maqsad atrofida birlashtiruvchi markaziy mafkuraga aylandi.

Yapon olimi Yoshida Yutaka fukoku kyohei tamoyiliga nisbatan tanqidiy pozitsiyani ilgari suradi. Uning qarashlariga ko‘ra, ushbu shior Yaponiyada iqtisodiy yutuqlarni harbiy salohiyat bilan o‘lchashga moyillikni kuchaytirdi. Yoshida fukoku kyoheini shunchaki modernizatsiya dasturi sifatida emas, balki keyinchalik shakllangan militaristik tafakkurning g‘oyaviy manbalaridan biri sifatida baholaydi. Uning ta’kidlashiga ko‘ra, Meiji davrida iqtisodiy taraqqiyotning harbiy maqsadlarga bo‘ysundirilishi XX asr boshlarida Yaponiyaning ekspansionistik va imperialistik tashqi siyosatini nazariy jihatdan asoslab beruvchi omilga aylangan¹.

1868-yilda e‘lon qilingan Besh moddalik qasamyod (五箇条の御誓文 – gokajono goseimon) Meiji hukumatining siyosiy, ijtimoiy va mafkuraviy yo‘nalishlarini belgilab bergan dastlabki va eng muhim normativ hujjatlardan biri hisoblanib, zamonaviy Yaponiyaning birinchi konstitutsiyasi edi². Mazkur hujjat Yaponiya tarixida feodal boshqaruv tizimidan zamonaviy milliy davlat modeliga o‘tish jarayonini siyosiy jihatdan e‘lon qilgan deklaratsiya vazifasini bajardi. Qasamyodning asosiy mazmuni davlat boshqaruvini isloh qilish, ijtimoiy qatlamlar o‘rtasidagi to‘siqlarni yumshatish hamda mamlakatni xalqaro taraqqiyot yo‘liga olib chiqishga qaratilgan edi.

Qasamyodning beshinchi bandi bo‘lgan – “butun dunyodan bilim izlash va shu orqali imperiyaning poydevorini mustahkamlash” – Meiji davri tashqi siyosatining asosini yaratdi. Ushbu tamoyil Tokugava shogunligi davrida hukm surgan izolyatsiya³ (鎖国 – sakoku) siyosatiga mafkuraviy jihatdan yakun yasab, Yaponiyaning ochiq tamoyillarga asoslangan yangi rivojlanish strategiyasini e‘lon qildi. Tashqi dunyo bilan munosabatlar endilikda tahdid yoki xavf sifatida emas, balki taraqqiyotga erishish va davlat salohiyatini kuchaytirishning muhim hamda ajralmas omili sifatida qarala boshlandi.

Shu nuqtayi nazardan, Besh moddalik qasamyod, ayniqsa uning beshinchi bandi, Yaponiyaning XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi tashqi siyosiy yo‘nalishlarini belgilab bergan g‘oyaviy poydevor sifatida baholanishi mumkin. Ushbu tamoyil Yaponiya tarixida “o‘rganish orqali kuchayish” modelining

¹ 吉田裕. 『日本の軍隊』. — 東京: 岩波書店, 2002. — 35 頁..

² Sansom G. *The Western World and Japan: A Study in the Interaction of European and Asiatic Cultures*. – New York: Alfred A. Knopf, 1951. – 317 p.

³ O‘z-o‘zini izolyatsiya qilish siyosati yapon tilida 鎖国 – sakoku deb ataladi. Bu siyosat Tokugava shogunligi tomonidan amalga oshirilgan bo‘lib, 1639-yildan 1854-yilgacha davom etgan. Sakoku davrida Yaponiya tashqi aloqalarni qat’iy cheklab, savdo va diplomatik munosabatlarni faqat ayrim davlatlar bilan nazorat ostida olib borgan. 1854-yilda Kanagava shartnomasi imzolanishi bilan bu siyosat tugatilgan.

shakllanishiga asos bo‘lib, mamlakatning xalqaro maydonda faol, mustaqil va raqobatbardosh davlat sifatida namoyon bo‘lishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.

Meiji davri Yaponiyasining G‘arb davlatlari bilan savdo aloqalari asosan 1850-1860-yillarda imzolangan noteng shartnomalar bilan belgilandi. Bu jarayon Amerikalik qo‘mondon Metyu Perri tomonidan yapon portlarining ochilishi va Yaponiya-AQSh tinchlik hamda do‘stlik shartnomasi (Kanagava konvensiyasi) ratifikatsiyasidan boshlandi, bu esa yanada muhimroq bitimlarga yo‘l ochdi⁴. Jumladan, 1858-yildagi Ansei shartnomalari – Yaponiya, AQSh, Niderlandiya, Rossiya, Britaniya va Fransiya o‘rtasidagi savdo va do‘stlik shartnomalari to‘plami – G‘arb savdosi uchun foydali bandlarni o‘z ichiga oldi.

Shartnomalarni qayta ko‘rib chiqish jarayoni oddiy diplomatik muzokaralar doirasida qolib ketmadi. Aksincha, u Yaponiyada keng qamrovli huquqiy va institutsional o‘zgarishlarni amalga oshirishni taqozo etdi. G‘arb davlatlari Yaponiya sud tizimi va huquqiy normalarini yetarli darajada “zamonaviy” va “sivilizatsiyalashgan” emas, degan sabab bilan ekstraterritoriallik huquqidan voz kechishga shoshilmas edi. Shu sababli Meiji davri hukumati fuqarolik va jinoyat kodekslarini ishlab chiqish, sud tizimini tubdan isloh qilish hamda konstitutsiyaviy boshqaruv asoslarini joriy etish kabi chora-tadbirlarni aynan teng bo‘lmagan shartnomalarni bekor qilish strategiyasi bilan chambarchas bog‘liq holda amalga oshirdi. Natijada ichki islohotlar nafaqat davlatni modernizatsiya qilish, balki xalqaro maydonda huquqiy tenglikka erishish vositasiga ham aylandi.

Ushbu jarayon Yaponiyaning milliy mustaqilligini tiklash uchun ilk va muhim bosqich sifatida paydo bo‘ldi. Teng bo‘lmagan shartnomalarni qayta ko‘rib chiqish nafaqat suverenitetni tiklashga qaratilgan tashqi siyosiy maqsad, balki Meiji modernizatsiyasining qonuniy omili sifatida ham xizmat qildi⁵.

Ushbu davrda AQShga moliya va boshqaruv tizimlarini o‘rganish maqsadida yuborilgan Ito Hirobumi AQShdan Meiji hukumatiga yo‘llagan maktubida Yaponiya teng bo‘lmagan shartnomalarni qayta ko‘rib chiqish uchun yetarli tayyorgarlik ko‘rmayotganidan tashvish bildirgan. U muvaffaqiyatli muzokaralar olib borish uchun xalqaro huquq, G‘arb diplomatiyasi va muzokara tajribasini chuqur o‘rganish zarurligini ta’kidlagan. Shu sababli Ito Hirobumi xorijiy tillarni biladigan hamda xalqaro huquq va moliya tizimlari bo‘yicha tajribaga ega mutaxassislardan iborat maxsus davlat missiyasini G‘arb mamlakatlariga yuborishni taklif etgan. Uning fikricha, bu missiya G‘arb davlatlarining shartnoma siyosati va diplomatik yondashuvlarini chuqur o‘rganishi lozim edi.

⁴Auslin M. R. *Negotiating with Imperialism: The Unequal Treaties and the Culture of Japanese Diplomacy*. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 2009. – P. 17.

⁵笠谷 『幕末の不平等条約問題に関する一考察』。 – 大阪学院大学, 2015. – 15 頁.

Ito ta’kidlaganidek, aynan mana shu bilim va tajriba Yaponiyaga o‘z manfaatlarini xalqaro huquq me’yorlari asosida asoslab berish, teng huquqli muzokaralar olib borish va shartnomalarni qayta ko‘rib chiqishda mustahkam pozitsiyani egallash imkonini yaratishi mumkin edi⁶.

Ana shunday murakkab siyosiy va diplomatik vaziyatda 1871-yilda Meiji davri hukumati tomonidan keng ko‘lamli maxsus diplomatik delegatsiya tuzildi. Delegatsiyaga taniqli davlat arbobi Ivakura Tomomi boshchilik qildi. U boshliq bo‘lgan missiya AQSh va Yevropa mamlakatlariga safar qilib, tarixda Ivakura missiyasi (岩倉使節団 – Ivakura shisetsudan) nomi bilan mashhur bo‘ldi.

Missiya a’zolarining oldiga ikki asosiy vazifa qo‘yilgan edi. Birinchidan, Tokugava shogunligi davrida imzolangan teng bo‘lmagan shartnomalarni qayta ko‘rib chiqish uchun G‘arb davlatlari bilan muzokaralar olib borish va shu orqali Yaponiyaning xalqaro huquqiy mustaqilligini tiklashga erishish maqsad qilingan edi. Ikkinchidan, AQSh va Yevropa mamlakatlarining siyosiy boshqaruv tizimi, huquqiy institutlari, ta’lim tizimi, iqtisodiy va moliyaviy tuzilmalari, sanoat va texnologik yutuqlari hamda madaniy hayotini bevosita tadqiq qilish vazifasi belgilandi. Shu jihatdan, missiya nafaqat diplomatik, balki ilmiy-ta’limiy va modernizatsion xarakterga ham ega bo‘lib, “Besh moddalik qasamyod”ning 5-moddasiga javob sifatida ham tashkil etilgan edi⁷.

Delegatlar Angliya, Germaniya, Fransiya va AQSHning siyosiy, harbiy va iqtisodiy tizimlarini o‘rgandi. Missiya teng bo‘lmagan shartnomalarni qayta ko‘rib chiqishga erishmagan bo‘lsa-da, Yaponiyaning siyosiy, ta’lim va harbiy islohotlari uchun muhim tajriba to‘pladi. Shuningdek, Shvetsariya tajribasi asosida mehnatsevarlik va vatanparvarlik davlat suverenitetini mustahkamlovchi omillar sifatida baholandi.⁸

Yapon olimi Sakai Hajimening xulosasiga ko‘ra missiya Yaponiyaning xalqaro munosabatlardagi o‘rnini ko‘rsatib berdi. Natijada Yaponiya rahbarlari G‘arb bilan tenglashish uchun yagona yo‘l – ichki modernizatsiyani jadallashtirish, degan xulosaga kelishdi⁹.

1873-yildagi Koreyaga yurish masalasidagi bahs-munozara Meiji davri tashqi siyosatidagi asosiy burilishlardan biri bo‘lib, Janubiy Koreyaga nisbatan siyosat yuzasidan kelib chiqqan qarama-qarshiliklar orqali tashqi diplomatiya va ichki siyosat o‘rtasidagi ziddiyatni yaqqol ko‘rsatdi.

⁶ 『伊藤博文伝』. – 東京, 1940. – 592 頁.

⁷ De Bary W. T. *Sources of Japanese Tradition: Volume Two, 1600 to 2000*. – New York : Columbia University Press, 2005. – P. 672.

⁸ Caprio M. *To Adopt a Small or Large State Mentality: The Iwakura Mission and Japan’s Meiji-era Foreign Policy Dilemma* // *The Asia-Pacific Journal*. – 2020. – Vol. 18, Issue 20, No. 3. – Article ID 5497. – P. 16.

⁹ 酒井一. 『近代日本外交とアジア太平洋秩序』. – 東京, 2009. – 4 頁.

Saigo Takamori Seikanron bahsida Koreyaga yurishni qo‘llab-quvvatlab, Koreyaning Yaponiya “imperator” atamasini rad etishini milliy sha‘nga tahdid sifatida baholadi. U urushni samuraylarga yangi rol berish va Koreyani strategik hudud sifatida Yaponiya ta‘siriga olish zarurati bilan asoslagan. Saigo Takamori o‘zini elchi sifatida yuborishni taklif qilgan bo‘lsa-da, hukumat bu g‘oyani qo‘llab-quvvatlamadi va Koreyaga yurish amalga oshmadi¹⁰.

Okubo Toshimichi va Kido Takayoshi Seikanronga qarshi chiqib, Yaponiya hali ichki modernizatsiyani yakunlamagani, moliya va harbiy tizim yetarli darajada kuchli emasligini ta‘kidladi. Ular Koreya bilan urush Xitoy yoki Rossiya aralashuviga sabab bo‘lishi mumkinligini aytib, avvalo ichki islohotlarni yakunlash zarurligini ilgari surdi¹¹.

Bundan norozi bo‘lgan Saigo Takamori va uning tarafdorlari o‘z lavozimlaridan iste‘foga chiqdilar. Bu siyosiy bo‘linish samuraylar orasidagi norozilikni yanada kuchaytirib, Meiji davlatining ichki siyosiy beqarorligiga sabab bo‘ldi. Shu jarayon keyinchalik 1877-yilda yuz bergan Seinan urushiga olib kelib, markaziy hukumat bilan sobiq samuraylar o‘rtasidagi ziddiyatni qurolli to‘qnashuv bosqichiga olib chiqdi.

Shunga qaramay, Seikanron bahsi yakunida Yaponiya Janubiy Korea bilan urush boshlash yo‘lini tanlamadi. Meiji hukumati kuch ishlatish o‘rniga diplomatik bosim va siyosiy muzokaralarga asoslangan siyosatni ma‘qul ko‘rdi. Buning natijasi sifatida 1876-yilda Koreya bilan tuzilgan shartnoma portlarni yapon savdosi uchun ochish, yapon fuqarolariga ekstraterritorial huquqlar berish hamda Koreyaning Xitoydan mustaqil davlat sifatida tan olinishini nazarda tutdi.

Keyinchalik ham Meiji hukumati Koreya ustidan nazorat o‘rnatishga faol kirishib, 1905-yildagi Eulsa shartnomasi kabi qo‘shimcha noteng bitimlarni majburiy ravishda qabul qildirdi va Koreyani Yaponiya protektoratiga aylantirdi. Nihoyat, 1910-yilda Koreya-Yaponiya anneksiya shartnomasi Koreya imperatorining rozilgisiz imzolandi, bu esa Koreya suverenitetining tugashiga va uning Yaponiya imperiyasi mustamlakasiga aylanishiga olib keldi¹². Umuman olganda, Koreyaning anneksiya qilinishi Meiji Yaponiya tashqi siyosatida militarizm va imperializmga moyillik kuchayganini ko‘rsatdi hamda Yaponiyaning Sharqiy Osiyodagi gegemonligini tasdiqladi.

Meiji davri tashqi siyosatida Xitoy bilan aloqalar alohida ahamiyatga ega edi. Xitoy asrlar davomida Sharqiy Osiyoda an‘anaviy siyosiy va madaniy markaz

¹⁰ Jansen M. B. *The Making of Modern Japan*. – Harvard University Press, 2000. – P. 386.

¹¹ 田中彰. 『岩倉使節団の歴史的研究』. – 東京: 岩波書店, 2002. – 112 頁.

¹² Duus P. *The Abacus and the Sword: The Japanese Penetration of Korea, 1895–1910*. – Los Angeles: University of California Press, 1995. – P. 445.

bo‘lib kelgan, mintaqada diplomatik-huquqiy tartibotlar, tribut tizimi va sivilizatsion ierarxiyaning asosiy tayanchi sifatida faoliyat yuritgan edi¹³. Yaponiya ham uzoq vaqt davomida ushbu tartib doirasida o‘z tashqi siyosatini yuritib kelgan bo‘lib, Xitoy bilan aloqalar nafaqat siyosiy, balki madaniy va mafkuraviy jihatdan ham muhim edi.

1871-yilda imzolangan shartnoma Yaponiya va Xitoyni teng huquqli siyosiy subyektlar sifatida tan oldi hamda an‘anaviy tribut tizimidan voz kechilganini tasdiqladi. Yaponiyalik tarixchi Morita Yoshihiko Meiji hukumatining 1871-yilda Xitoy bilan imzolagan shartnomasini tahlil qilar ekan, uning fikriga ko‘ra, Yaponiya bu shartnomani Xitoy bilan teng aloqalar o‘rnatish maqsadida emas, balki Xitoyni asta-sekin o‘z ta’sir doirasiga kiritish niyatida tuzgan. Morita fikricha, bu jarayon keyinchalik “Osiyodan chiqish nazariyasi” (脱亜論 – datsu a ron) tamoyiliga mos keladi. Ya’ni, Yaponiya o‘zini G‘arb bilan tenglashtirish uchun Osiyo, xususan, Xitoy ustidan ustunlik o‘rnatishni ko‘zlagan¹⁴.

1879-yilda Yaponiya Ryukyu qirolligini tugatib, Okinavani to‘liq o‘z tarkibiga qo‘shib oldi. Bu holat Xitoy uchun og‘ir siyosiy zarba bo‘ldi, chunki Okinava tarixan Xitoy ta’siri ostidagi hudud sifatida qaralardi. Yaponiya esa anneksiyaning ichki markazlashtirish siyosatining davomi deb talqin qildi. Xitoyning noroziligiga qaramay, Okinavaning qo‘shib olinishi Yaponiya uchun mintaqada geosiyosiy mavqeini mustahkamlash yo‘lida muhim qadam bo‘ldi¹⁵.

Biroq Yaponiya tomonidan Xitoyga tegishli protektorat maqomiga ega Koreya va Tayvanni nazorat qilish istagi 1894-1895-yillarda yuz bergan birinchi Yapon-Xitoy urushiga sabab bo‘ldi. Meiji Yaponiyasi urushda g‘alaba qozonib, urush Shimonoseki sulhi tuzilishi bilan yakunlandi. Shartnomaga ko‘ra, Xitoy Koreyaning mustaqilligini tan oldi, Tayvanni Yaponiyaga berdi va katta miqdorda urush tovonini to‘ladi¹⁶.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Yaponiya tashqi siyosatida Rossiya bilan munosabatlar muhim strategik masalaga aylandi. Rossiya Uzoq Sharqda hududiy kengayish olib borar, uning manfaatlari Koreya, Manjuriya va Tinch okeani hududlarida Yaponiya manfaatlari bilan to‘qnashardi. Shu sababli Rossiya omili Meiji davrida Yaponiya uchun uzoq muddatli va jiddiy xavfsizlik chaqirig‘i sifatida qaraldi.

¹³ Mackerras C. *Eastern Asia: An Introductory History*. – Sydney : Longman, 2000. – Pp. 109–110.

¹⁴ 森田芳彦. 「日清修好条規締結交渉における日本の意図」 // 『現代中国研究』. – 2002. – 53 頁.

¹⁵ Jansen M. B. *The Making of Modern Japan*. – Harvard University Press, 2000. – P. 382.

¹⁶ Perkins D. *Japan Goes to War: A Chronology of Japanese Military Expansion from the Meiji Era to the Attack on Pearl Harbor*. – Darby, PA : Diane Publishing, 1997. – 384 p.

Rossiyaning Amur havzasi, Primorye va Saxalin yo‘nalishidagi kengayishi Yaponiya hukmron doiralari orasida jiddiy xavotir uyg‘otdi. Meiji rahbariyati Rossiyani nafaqat qudratli davlat, balki Yaponiyaning shimoliy chegaralari va Koreya masalasida asosiy raqib sifatida bilar edi.

Yaponiya va Rossiya o‘rtasidagi dastlabki shartnomalardan biri 1875-yilda imzolangan Sankt-Peterburg shartnomasi hisoblanadi. Ushbu shartnomaga ko‘ra Yaponiya Sahalin orolidagi huquqlaridan voz kechdi va buning evaziga Kuril orollarini to‘liq qo‘lga kiritdi. Bu kelishuv ikki davlat o‘rtasida shimoliy chegaralarni vaqtincha aniqlashtirib berdi¹⁷. Shu bilan birga, bu kelishuv Yaponiyada aholi orasida norozilikka sabab bo‘ldi, chunki Sahalin orolida yapon aholisi ham istiqomat qilardi. Biroq hukumat Kuril orollarining strategik ahamiyatini ustun qo‘ydi. Yaponiya hukumati Sankt-Peterburg shartnomasi orqali Sahalindan voz kechib, Kuril orollarini qo‘lga kiritdi, ammo uzoq vaqt mobaynida bu qaror Rossiya bilan yangi keskinlik manbai bo‘ldi¹⁸.

XIX asr oxirida Yaponiya va Rossiya o‘rtasidagi asosiy raqobat Janubiy Koreya ustidagi ta’sir masalaga borib taqaldi. 1876-yildagi shartnomadan so‘ng Yaponiya Koreyani xalqaro huquqda mustaqil davlat sifatida tan oldirdi va o‘z ta’sirini kuchaytira boshladi. Rossiya ham Koreyada iqtisodiy va harbiy mavqeini oshirishga intildi, natijada yarimorol ikki davlat o‘rtasidagi geosiyosiy raqobat maydoniga aylandi.

XIX asr oxiriga kelib Yaponiya tashqi siyosati diplomatik va harbiy qarorlar bilan birga mafkuraviy hamda strategik konsepsiyalar asosida shakllana boshladi. Ayniqsa, Yamagata Aritomo ilgari surgan qarashlar davlat xavfsizligini tashqi siyosatning asosiy ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilab berdi.

Bosh vazir 1890-yilgi Yaponiya Parlamenti ochilishidagi o‘z nutqida Yaponiyaning xavfsizlik va tashqi siyosat strategiyasini ikki asosiy tushuncha orqali ifodaladi. Bular: “suverenitet chizig‘i” (主権線 – shukensen) va “manfaatlar chizig‘i” (利益線 – riekisen) dan iborat edi. Suverenitet chizig‘i mamlakatning bevosita hududiy yaxlitligi va siyosiy mustaqilligini ifodalab, imperiya chegaralari doirasida davlatning mutlaq suveren huquqlarini himoya qilish zarurligini anglatardi. Bu tushuncha klassik Vestfaliya tipidagi davlat suvereniteti tamoyillariga mos kelib, Yaponiyaning xalqaro huquqiy subyekt sifatidagi mavjudligini asoslashga xizmat qildi¹⁹.

¹⁷ Beasley W. G. *Japanese Imperialism 1894–1945*. – Oxford : Oxford University Press, 1987. – P. 54.

¹⁸ 醍醐竜馬. 「外務卿副島種臣と日露領土交渉」 // 『国際政治』. – 大阪大学, 2018. – 16 頁.

¹⁹ Caprio M. *To Adopt a Small or Large State Mentality: The Iwakura Mission and Japan’s Meiji-era Foreign Policy Dilemma* // *The Asia-Pacific Journal*. – 2020. – Vol. 18, Issue 20, No. 3. – Article ID 5497. – P. 16.

Yamagata Aritomoning suverenitet va manfaatlar chizig‘i nazariyasi Meiji davrining oxiriga kelib Yaponiyaning tashqi siyosatini kontseptual jihatdan yagona tizimga solib berdi. Bu g‘oyalar keyinchalik Koreya, Xitoy bilan raqobat va XX asr boshlaridagi yirik harbiy to‘qnashuvlar uchun ideologik va strategik poydevor vazifasini bajardi. Ushbu nazariya Yaponiyaning “mudofaa nomi ostidagi kengayish” siyosatini asoslab bergan eng muhim nazariy konstruksiyalardan biri sifatida baholanadi.

Yamagata Aritomo tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar tashqi ko‘rinishda mudofaa maqsadini asoslagandek bo‘lsa-da, mazmunan ular davlat siyosatini kengroq geosiyosiy yondashuvga yo‘naltirdi. “Manfaatlar chizig‘i” konsepsiyasi xavfsizlikni faqat ichki chegaralar bilan cheklamasdan, davlat manfaatlarini tashqi hududlarda ham himoya qilish zarurligini ta’kidladi. Bu g‘oya Yaponiya siyosiy tafakkurida ekspansiya va faol tashqi siyosatni legittimlashtiruvchi nazariy asoslardan biriga aylandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Meiji modernizatsiyasi davrida Yaponiya tashqi siyosatining shakllanishi ichki siyosiy va ijtimoiy islohotlar bilan chambarchas bog‘liq holda kechdi. Meiji inqilobidan so‘ng davlat boshqaruvining markazlashuvi, harbiy tizimning qayta tashkil etilishi va sanoatlashuv jarayonlari Yaponiya tashqi siyosatining yangi yo‘nalishini belgilab berdi. Avvalgi yopiq siyosat o‘rnini faol diplomatiya va mintaqaviy ta’sir doirasini kengaytirishga qaratilgan strategiya egalladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, dastlabki bosqichda Yaponiya tashqi siyosatining asosiy maqsadi teng huquqli xalqaro maqomga erishish va noteng shartnomalarni qayta ko‘rib chiqish bo‘lgan. Biroq vaqt o‘tishi bilan bu siyosat mudofaa xarakteridan faol va ekspansion yo‘nalishga o‘tdi.

Xususan, birinchi Xitoy-Yapon urushi Yaponiyaning Sharqiy Osiyodagi geosiyosiy mavqeini tubdan o‘zgartirdi. Urush yakunida imzolangan Shimonoseki sulhi Yaponiyaning mintaqadagi ustunligini mustahkamladi. Keyingi bosqichda Rossiya ustidan qozonilgan g‘alaba yoki Koreyaning anneksiya qilinishi Yaponiyani nafaqat Osiyoda, balki jahon siyosatida ham yirik harbiy-siyosiy kuch sifatida tanitdi. 1902-yildagi ingliz-yapon bitimi esa Yaponiya diplomatiyasining muvaffaqiyati bo‘lib, uning G‘arb davlatlari bilan teng sheriklik asosida aloqalar o‘rnata olganini ko‘rsatdi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Meiji davrida Yaponiya tashqi siyosati mamlakatni xalqaro maydonda teng huquqli va suveren davlat sifatida tiklash hamda

mustahkamlashga qaratildi. Meiji inqilobidan so‘ng yangi hukumatning asosiy vazifalaridan biri G‘arb davlatlari bilan tuzilgan teng bo‘lmagan shartnomalarni qayta ko‘rib chiqish, konsullik sudlari va bojxona cheklovlari kabi suverenitetni cheklovchi normalarni bekor qilish edi. Shu maqsadda zamonaviy diplomatik tizim, tashqi ishlar vazirligi faoliyati, xalqaro huquq normalariga mos qonunchilik va markazlashgan davlat boshqaruvi shakllantirildi.

Ivakura missiyasi Yaponiyaning tashqi siyosiy strategiyasini belgilashda muhim tajriba maktabi bo‘ldi. Missiya davomida G‘arb davlatlarining siyosiy tuzumi, harbiy qudrati va sanoat taraqqiyoti o‘rganildi hamda Yaponiyaning xalqaro tizimdagi o‘rnini mustahkamlash uchun keng qamrovli islohotlar zarurligi anglab yetildi. Xitoy va Koreya bilan olib borilgan siyosat esa an‘anaviy Sharqiy Osiyo tartibidan voz kechib, kuchlar muvozanati va geosiyosiy manfaatlarga asoslangan yangi tashqi siyosat modeliga o‘tilganini ko‘rsatdi.

XIX asr oxiriga kelib Yamagata Aritomo tomonidan ilgari surilgan “suverenitet chizig‘i” va “manfaatlar chizig‘i” konsepsiyalari tashqi siyosatga aniq nazariy asos berdi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, davlat xavfsizligi faqat ichki hududni himoya qilish bilan cheklanmay, balki unga tutash mintaqalarda ham ta’sir doirasini kengaytirishni talab etardi. Natijada harbiy kuch davlat mustaqilligi va xavfsizligining asosiy kafolati sifatida qarala boshlandi.

Shu tariqa, Meiji davrida shakllangan tashqi siyosiy qarashlar dastlab milliy suverenitetni tiklash va xalqaro tenglikka erishish maqsadiga xizmat qilgan bo‘lsa, keyinchalik ular Yaponiyaning mintaqaviy ustunlikka intilishi va harbiy-siyosiy ekspansiyasini oqlovchi mafkuraviy poydevorga aylandi. Bu jarayon Yaponiya tarixida modernizatsiya va militarizm o‘rtasidagi murakkab va ziddiyatli bog‘liqlikni yaqqol namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Auslin M. R. Negotiating with Imperialism: The Unequal Treaties and the Culture of Japanese Diplomacy. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 2009. – P. 17.
2. Beasley W. G. Japanese Imperialism 1894–1945. – Oxford : Oxford University Press, 1987. – P. 64.
3. De Bary W. T. Sources of Japanese Tradition: Volume Two, 1600 to 2000. – New York : Columbia University Press, 2005. – P. 672.
4. Duus P. The Abacus and the Sword: The Japanese Penetration of Korea, 1895–1910. – Los Angeles : University of California Press, 1995. – P. 445.

5. Jansen M. B. The Making of Modern Japan. – Harvard University Press, 2000. – P. 386.
6. Mackerras C. Eastern Asia: An Introductory History. – Sydney : Longman, 2000. – Pp. 109–110.
7. Mamajonov R. Meiji davlatining tashqi siyosatdagi dastlabki strategiyasi: Iwakura missiyasining tahlili // “XXI asr: fan va ta’lim masalalari” ilmiy elektron jurnali. – 2025. – № 4. – B. 186.
8. Caprio M. To Adopt a Small or Large State Mentality: The Iwakura Mission and Japan’s Meiji-era Foreign Policy Dilemma // The Asia-Pacific Journal. – 2020. – Vol. 18, Issue 20, No. 3. – Article ID 5497. – P. 16.
9. Caprio M. To Adopt a Small or Large State Mentality: The Iwakura Mission and Japan’s Meiji-era Foreign Policy Dilemma // The Asia-Pacific Journal. – 2020. – Vol. 18, Issue 20, No. 3. – Article ID 5497. – P. 16.
10. Perkins D. Japan Goes to War: A Chronology of Japanese Military Expansion from the Meiji Era to the Attack on Pearl Harbor. – Darby, PA : Diane Publishing, 1997. – 384 p.
11. Sansom G. The Western World and Japan: A Study in the Interaction of European and Asiatic Cultures. – New York : Alfred A. Knopf, 1951. – 317 p.
12. 田中彰. 『岩倉使節団の歴史的研究』 . – 東京 : 岩波書店, 2002. – 112 頁.
13. 吉田裕. 『日本の軍隊』 . – 東京 : 岩波書店, 2002. – 35 頁.
14. 『伊藤博文伝』 . – 東京, 1940. – 592 頁.
15. 笠谷 『幕末の不平等条約問題に関する一考察』 . – 大阪学院大学, 2015. – 15 頁.
16. 森田芳彦. 「日清修好条規締結交渉における日本の意図」 // 『現代中国研究』 . – 2002. – 53 頁.
17. 酒井一. 『近代日本外交とアジア太平洋秩序』 . – 東京, 2009. – 4 頁.